

Приручник за наставнике

за употребу радне свеске
Грађанско васпитање –
сазнање о себи и другима 3

уз радну
свеску
Грађанско
васпитање –
сазнање о себи
и другима 3

САДРЖАЈ

УВОД	3
Циљеви и задаци предмета	3
ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ ПРОГРАМА	3
Откривање потреба уместо одређивања фер – не фер	4
Значај емпатије за социјализацију и морални развој	5
Како развијати емпатију, саосећање	6
Зашто морални развој у грађанском васпитању?	6
МЕТОДЕ И ОБЛИЦИ РАДА	7
Улога наставника у моралном развоју	8
СЦЕНАРИО РАДИОНИЦА ЗА НАСТАВНИКЕ И РАДНА СВЕСКА ЗА УЧЕНИКЕ	8
Главни ликови у радној свесци	9
Текстови у радној свесци, боје и ознаке	9
Знакови и боје у радној свесци	10
Називи тема и радионица у радној свесци	11
УПОТРЕБА РАДНЕ СВЕСКЕ У НАСТАВИ	13
ПОДСЕТНИК О ОЦЕЊИВАЊУ	38

УВОД

Циљеви и задаци предмета

Основни циљ предмета грађанско васпитање – сазнање о себи и другима 3 (ГВЗ) је **подстицање развоја личности и социјалног сазнања код ученика трећег разреда основне школе**. Овај предмет пружа могућност ученицима да постану активни учесници у процесу образовања и васпитања, и да изграде сазнања, умења, способности и вредности неопходне за формирање аутономне, компетентне, одговорне и креативне личности, отворене за договор и сарадњу, која поштује и себе и друге.

Основни задаци у образовноваспитном раду на реализацији овог предмета су:

- подстицање групног рада, договарања и сарадње са вршњацима и одраслима;
- подстицање развоја самопоуздања и личне одговорности;
- оспособљавање ученика да препознају и разумеју сопствене потребе и потребе других, и да штите и остварују своје потребе на начин који не угрожава друге;
- развијање свести о потреби уважавања различитости и особености, уочавање и превазилажење стереотипа везаних за пол, узраст, изглед, понашање, порекло;
- оспособљавање ученика за ненасилно решавање сукоба;
- развијање појма пријатељства;
- оспособљавање ученика да разумеју неопходност правила која регулишу живот у заједници и да кроз договарање активно доприносе поштовању или мењању правила сагласно са потребама;
- оспособљавање ученика да упознају и уважавају дечја права и да буду способни да активно учествују у њиховом остваривању;
- развијање и неговање еколошке свести;
- развијање моралног расуђивања и неговање основних људских вредности;
- оспособљавање ученика да активно доприносе развоју школе по мери детета.

ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ ПРОГРАМА

Теоријско утемељење предмета грађанско васпитање – сазнање о себи и другима је **интеракционистичка теорија психичког развоја**, по којој је социјална интеракција основни конструктивни чинилац развоја ученика. Одлучујућу улогу у развоју има управо сарадња између одраслог и деце у зони наредног развоја деце, тј. у области оних функција које у време интеракције још нису развијене код деце, него су у фази настајања. Одрасли се појављује као организатор таквих размена међу децом, које ће представљати подстицај за развој њиховог социјалног сазнања, самосвести, моралног и критичког мишљења.

Програм је базиран и на **Колберговој теорији моралног развоја**¹, по којој је размишљање о моралним дилемама начин да утичемо на развој саме дечје моралности. Зато ће ученици вођени кроз радионице ГВЗ бити много пута у прилици да препознају моралне дилеме и

¹ Види: Колберг, Л., „Дете као филозоф морала“, у: група аутора, „Процес социјализације код деце“, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1986.

расправљају о њима, а са циљем да се пружи могућност сваком ученику да реструктурира своје мишљење и деловање због појаве конфликта између његове тачке гледишта и тачке гледишта која је различита од његове.

Три нивоа развоја моралности по Колбергу

I ниво: преморални – предшколски узраст до око 10. године

1. стадијум – послушност заснована на избегавању казни (оно што се не кажњава добро је) и прихватање онога што одрасли сматрају исправним;
2. стадијум – инструментални хедонизам: исправан је онај поступак који служи као средство за задовољење сопствених, а понекад и туђих потреба;

II ниво: моралност саобраћавања са опште прихваћеним прописима – до 13. године

3. стадијум – моралност доброг детета, одржавање добрих односа – заслуживање похвала од стране других. Деца теже да буду добар дечак/добра девојчица, да добију одобравање других;
4. стадијум – моралност на основу ауторитета. Деца се опредељују према томе шта каже ауторитет и према утврђеним правилима;

III ниво – моралност сопствених усвојених моралних принципа – око 13. године

5. стадијум – моралност погодбе, индивидуалне праведности и демократски прихваћеног закона;
6. стадијум – моралност принципа савести индивидуе: одлучује се по савести и према самостално изабраним етичким принципима, као што је поштење, који имају логичку оправданост, општост и постојаност.

Прва два стадијума моралне оријентације јављају се на предшколском и раном школском узрасту, трећи и четврти се развијају до 13. године, а затим се стабилизују. Последња два стадијума развоја моралности јављају се од 13. године. Колберг сматра да постоје извесни „отворени периоди“ када је прелаз са једног облика на други најлакши. Први отворени период је од 10. до 13. године и тада се обично јавља прелаз са првог, преморалног, на други ниво развоја моралности – саобраћавања са општеприхваћеним прописима. Управо је то разлог зашто се на узрасту ученика трећег разреда бавимо питањима моралног развоја.

Оно што учитељи треба да знају и да раде, следећи Колбергову теорију која је уграђена у овај програм, то је:

- да познају развој и ниво дечјег мишљења,
- да комуницирају са ученицима на нивоу развоја који је одмах изнад оствареног (у зони наредног развоја),
- да помогну ученицима да доживе онај тип сазнајног сукоба који води свести о већој прикладности следећег нивоа.

Откривање потреба уместо одређивања фер – не фер

Учитељи треба да имају у виду да је дечје образлагање одговора и промишљање о ситуацијама презентованим у истинитим причама из живота њихових вршњака, веома значајно. То промишљање, стављање себе у дату ситуацију, разумевање угла гледања и поступања других, налажење конструктивног одговора у ситуацијама када се крше

моралне вредности у ствари је оно што заузима централно место у програму. Такође је веома важно да се наставник не задржи само на питању да ли је то фер или није фер, већ да настави вежбање саосећајног слушања, емпатије и да се фокусира на процес препознавања туђих и својих потреба и откривања нових начина, стратегија које служе задовољавању потреба свих актера. Истинско повезивање и разумевање људи догађа се на нивоу потреба – тако градивимо односе и повезујемо се једни са другима. Остајање само на анализи шта је фер или није фер води нас суђењу и процењивању „ко је крив“ и аутоматски увлачи у сукоб. Зато је неопходно, поред когнитивне обраде ситуација, даље провежбавати саосећајно слушање и ненасилну комуникацију који воде у налажење конструктивног изласка из сукоба. Фокус је на задовољењу потреба и једне и друге стране у сукобу, што је једини начин стварног решавања конфликта. Није нам циљ да откривамо кривца, већ да видимо како сукоб може другачије да се реши и како да се суштински разумемо. То се постиже тако што ћемо увек трагати, тј. освешћивати потребе свих учесника у причама, повезивати осећања и потребе и долазити до стратегија и начина како и шта можемо другачије урадити у датим ситуацијама. Често нам се може учинити да у неким ситуацијама постоји само црно-бело и или-или, што нам говори да смо на терену суђења и процењивања. Оно што може да помогне у том случају је саосећајно слушање и „стављање жирафећих ушију“.

Повезујући осећања и потребе и освешћујући их, дете прави искорак у разумевању себе и других.

Одговор на питање које је често у програму – *шта је мојло другачије* или *шта би ти урадио* – произилази управо из освешћивања потреба и онога што дете жели и упућује да постоји начин да се проблем реши на свеопште задовољство.

Значај емпатије за социјализацију и морални развој

Амерички истраживач на пољу емпатије и значаја емпатије за морални развој, психолог Мартин Хофман², тврди да су корени моралности у емпатији. По њему је емпатија врста саучествовања са могућим жртвама, са неким ко пати, ко је у невољи или опасности. Такво саучествовање обавезује људе да реагују и помогну, тј. да предузму акцију како би смањили бол и невољу жртве. Хофман даље говори о **значају вештине стављања у позицију другог, или вештине „бити у туђој кожи“**. Таква позиција омогућава боље разумевање осећања друге особе, уводи у емпатију и подстиче акцију за деловање и помоћ. Овакав приступ је близак и нашем поимању емпатије и њеном значају у међуљудским односима, решавању конфликта и развоју морала и моралног понашања. У овом програму често тражимо од ученика да се ставе у позицију другог, јер је то прави начин сагледавања осећања и потреба другог. Без емпатског повезивања са другима нема ни суштинске комуникације и повезивања, као ни помагања и солидарности са оним ко је у невољи. А у невољи није само жртва, већ и насилник коме је такође потребна емпатија као кључ који може довести до промена у његовом понашању. Наш приступ није суђење, моралисање, приговарање, већ саосећајно слушање, развијање саосећања, тј. емпатије, и налажење нових решења, нових стратегија за задовољење потреба.

Емпатија је једна од компоненти социјалне компетенције. Она је и кључна друштвена способност јер подразумева разумевање туђих осећања и потреба и поимање ставова неког другог, као и поштовање разлика у ставовима других људи.

Мартин Хофман сматра да се корени морала налазе у емпатији. Он сматра да људи поседују урођену способност за емпатију. Емпатска реакција се може изазвати на више

² Види: Хофман, М., „Емпатија и морални развој“, Дерета, Београд, 2003.

начина: условљавањем, рефлексно, моторном мимикријом и стављањем на место друге особе. Делимо мишљење Хофмана да је овај последњи начин веома важан и зато га често користимо у радионицама. Кроз први, други и сада трећи разред, учимо децу да препознају емоције и код себе и код других, како би развијали њихову осетљивост за то како се друге особе осећају, да та осећања повежу са задовољеним/незадовољеним потребама које их изазивају и да промишљају и траже решења која излазе у сусрет потребама свих учесника.

Важно је да наставник грађанског васпитања помогне ученицима да схвате да су осећања последица и знак задовољених/незадовољених потреба и да се веза међу људима успоставља онда кад препознају потребе једни других и уважава те потребе.

Како развијати емпатију, саосећање

Развијање саосећања је један од циљева који се провлачи кроз цео програм ГВЗ. Развијамо га кроз следећа питања:

– Које су потребе особа у причи, шта оне желе? Шта мислиш како су се осећали?

У свакој ситуацији наставник помаже ученицима да повежу осећања са пошребом која их рађа.

Вођење рачуна о потребама свих актера развијамо следећим питањима:

– Мислиш ли да је то фер? Зашто је фер, зашто није фер?

Откривање личних мотива и намера развијамо питањем:

– Шта мислиш зашто је то урадио?

Угрожености децих права откривамо питањима:

– Мислиш ли да је имао право да то уради? Које је право овде угрожено?

Откривање и освешћивање личног избора и одговорности обавља се кроз следеће питање:

– Шта је требало да уради у тој ситуацији?

Прављење везе са децим искуством одвија се кроз питања:

– Да ли се теби некада то десило? Шта си тада урадио/урадила? Зашто?

Освешћивање личних осећања и потреба постижемо питањима:

– Како си се осећао/осећала у вези са тим? Шта си желео/желела?

Зашто морални развој у грађанском васпитању?

Грађанско васпитање је део мултидисциплинарне области образовања за демократију и грађанско друштво. Његов задатак је да образује ученике за демократски начин живљења у коме ће ученици умети и моћи да живе у заједници, негују демократске вредности и ставове. То подразумева да они науче да живе заједно кроз поштовање права других и кроз усвајање и разумевање појмова правде, права, личне одговорности, слободе избора, солидарности, као и добровољног, активног учешћа у заједници.

Грађанско васпитање је уско повезано са подстицањем моралног мишљења (расуђивања). Усвајање моралних вредности је важан аспект грађанског васпитања, јер је без личне моралне свести мало мотивације за укључивање у заједницу због других или због заједничког добра.

Да бисмо развили моралне вредности код ученика, треба створити такве ситуације учења где ће они:

- размишљати и дискутовати о моралним вредностима које су дате у контексту познатих ситуација,
- развијати способност емпатије са другима,
- моћи да препознају зашто је дошло до моралног конфликта и да га заиста разреши испољавајући бригу за друге.

МЕТОДЕ И ОБЛИЦИ РАДА

Методску окосницу предмета чине интерактивне радионице, структуриране активности које настају као резултат захтева који уводи водитељ радионице, а обједињене су око главне теме. Већина радионица у овом програму почиње причом која је блиска искуству ученика, а садржи моралну дилему коју ученици савладавају на начин који им је близак из претходних разреда – откривањем осећања, потреба – по моделу Маршала Розенберга³ (кораки ненасилне комуникације – ННК) и кроз дискусију.

Емпатија за потребе свих учесника у сукобу је техника да се подстакне развој моралне свести и пронађе могући пут за разрешење дилеме (сукоба), као и за промену на нивоу понашања.

Дискусија и аргументација су технике подстицања моралног расуђивања (когнитивни ниво) и омогућују сагледавање ситуације из различитих углова: **намера**, сагледавање **последица** понашања актера у ситуацији моралне дилеме, као и сагледавање **одговорности** свих учесника.

Повезивање ове две технике омогућава интернализацију (усвајање) моралних вредности и подстиче усклађивање система вредности и понашања.

„Морално деловање људи није у директној вези са начином како они схватају проблем. Сасвим очигледно, други важан фактор (вероватно много значајнији него што је когниција) је способност да се брине о другима и да се емпатише са њима. Савршено је могуће да неко функционише на много сложенијем нивоу мишљења, а да је **много мање брижан и пажљив према другима у својим акцијама (деловању)**. Из тог разлога, у моралном васпитању треба да се обрати пажња на обе стране моралне свесности (свести): **когнитивну** (интелектуалну) и **афективну** (осећајну).“⁴

Приче у овом програму илуструју проблем и намерно су недовршене, отворене – да подстакну размишљање. Неке приче су преузете из дечје књижевности, неке су писали аутори програма, а неке су аутентичне дечје приче (писали су их ученици трећег разреда).

Зашто приче?

- Приче нуде исечак из стварног живота детета.
- У причама постоји реалистично унутрашње прожимање стварних догађаја, мисли, мотива, вредности, моралних дилема.
- Приче могу да ангажују осећања и вредности, као и знање и разумевање.
- Приче нам омогућавају да видимо догађаје са више од једне тачке гледишта.
- Приче могу да понуде сложена питања о грађанском друштву у лако прихватљивој форми. Оне нуде конкретне форме по којима је потребно да већина нас (чак и одрасли) размишља о важним животним питањима.

³ Види: Розенберг, М., „Језик саосећања“, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2002.

⁴ **УЦ МЕ, УС** – „Social and moral responsibility for primary schools“ (Edited by Don Rowe and Jan Newton – CITIZENSHIP FOUNDATION, London, 1994.)

- Анализирање прича блиских њиховом искуству даје ученицима праксу у размишљању, померањем са конкретног на апстрактније и са специфичног на општије.
- Приче, као и сам живот, разумеју се на различите начине, у складу са погледом на свет оног који их чита.
- Деца воле приче.

Радионице омогућавају стварање ситуација за учење које полазе од приче, користе дискусију и ННК и тиме подстичу морални развој деце у зони наредног развоја.

Улога наставника у моралном развоју

Улога одраслих састоји се у подстицању развоја, јер морално мишљење не може да се научи. Дете *само открива* нове начине моралног мишљења и *то* кроз *интеракцију и изнуштра*, а не пуким наметањем споља. Да би дете открило нове начине моралног мишљења, стварају се когнитивни сукоби који подстичу дечје активно реорганизовање сопственог искуства и тако доводе до развојних промена.

Корелација између моралног расуђивања и моралног понашања постоји – морално расуђивање је предуслов моралног понашања, али да би се особа држала моралних принципа, а не само да би их схватала, мора постојати и нешто више.

Улога наставника је да помогне ученицима да се усредсреде на истински морални сукоб, да размишљају о томе чиме су се све служили приликом решавања сукоба, да уоче несклад и неприкладност сопственог начина мишљења, као и да помогне ученицима да открију начине разрешења несклада и неприкладности. Због свега тога, приче и дискусије после прича су средство којим се ученицима олакшава уочавање тих противуречности.

Овај предмет тражи да наставник буде спреман да подржи ученике када им је тешко да се изразе или слушају, и буде отворен да чује и оно што није у складу са његовим вредностима, без критиковања и процењивања. Подстицајним питањима може да наведе ученике да сагледају ситуацију из друге перспективе, да кроз социо-когнитивни конфликт сами реструктурирају своје мишљење и ставове. Пошто је учење по моделу важан облик учења социјалног понашања, битно је да наставник својим понашањем, начином рада и односом према ученицима, демонстрира вредности које жели да његови ученици усвоје.

СЦЕНАРИО РАДИОНИЦА ЗА НАСТАВНИКЕ И РАДНА СВЕСКА ЗА УЧЕНИКЕ

У сценарију за наставнике, по приручнику *Грађанско васпитање за трећи разред основне школе*, (Министарство просвете и спорта РС, Београд, 2003. године, група аутора: Нада Игњатовић-Савић, Душанка Јерковић, Валерија Живковић, Јелена Димитријевић, Весна Костадиновић, Марина Остојић, Живка Комленац, Марија Вуловић, Слободанка Јовановић, Евгенија Јокановић, Станка Георгијев), који су наставници добијали на обукама за реализацију овог предмета, свака радионица има експлициране циљеве: један главни циљ и још пар циљева који су били у фокусу на претходним часовима, у претходним радионицама. Тако је постигнут континуитет у достизању сложених циљева.

Како су наставници који реализују предмет обучени за примену кроз систем едукативних радионица и искуственог учења, сигурни смо да имају у виду да је неопходно поштовање сценарија радионица, у којима су доминантне активности међусобна усмена размена ученика и узајамно слушање, којима руководи наставник. Примена радне свеске у настави у трећем разреду пружа могућност да ученици на једном месту забележе своје личне креације, коментаре, реакције. Верујемо да ће записи сваког ученика појединачно у овој радној свесци бити драгоцен развојни податак о напредовању, како за ученике, тако и за њихове родитеље и наставнике.

Након назива радионице у радној свесци, следе активности намењене ученицима, као запис речима или сликом, које воде реализацији циља часа, односно радионице.

Предвиђено је да неке активности из сценарија ученици раде на самом часу у радној свесци, што олакшава реализацију садржаја и наставнику и ученицима. Те активности су обележене звоном.

Други део активности (означених кућицом, као рад у слободном времену) односи се на слободу избора ученика да се детаљније позабаве садржајима предмета, ако то желе.

Посебност радне свеске у односу на поменути приручник са радионицама је то што радна свеска даје могућност да ученици забележе лични доживљај, реакцију и када то не стоји у сценарију радионице (по приручнику).

Главни ликови у радној свесци

Идеја да и у трећем разреду постоје ликови који воде ученике кроз целу књигу се надовезала на искуство са радном свеском у првом и другом разреду, где се то показало добрим, пошто се ученици лако вежу за ликове и мотивисани су да их прате из авантуре у авантуру. Домаћини у радној свесци за трећи разред су дечак и девојчица, и већ познати Жирафко из другог разреда. Дечак и девојчица су вршњаци ученика којима је намењена радна свеска, било који дечак и девојчица са којом се ученици свакодневно друже и чије су им приче и искуства блиски. На тај начин је олакшана могућност да се „уђе у ципеле“ другог детета, да се иницира емпатско повезивање. Жирафко је ту да подсети на све вештине које су почели да учвршћују у другом разреду: откривање осећања и потреба других, јасно изражавање сопствених потреба, конструктивно решавање сукоба. Жирафко је ту да „позајми своје уши“ како би их ученици окренули према себи или према другоме и тако открили сопствено осећање и потребу, или осећање и потребу другог. Такође је ту да олакша „улазак у туђе ципелице“ – тј. да помогне ученицима да спознају угао гледања другог, да прихвате различитост као дар. Жирафко је ту и да подсети на кораке „жирафећег плеса“ – да олакша комуникацију кроз навођење чињеница, осећања, потреба и јасно изражавање захтева и предлога решења конфликта.

Дечак и девојчица се у неким радионицама појављују на почетку као најављивачи, где кроз кратки дијалог илуструју тему радионице, „пробијају лед“ и подстичу на размишљање – те тако могу да послуже наставнику да уведе ученике у тему, било кроз дечји коментар или асоцијације на коментаре у облачићима. Понегде се дечак и девојчица појављују са својим коментаром који представља могућу дечју реакцију на тему, односно проблем, како би подстакли ученике на размишљање о томе.

Текстови у радној свесци, боје и ознаке

Сва обраћања која су дата у облачићима са текстом који говоре дечак, девојчица или Жирафко, имају функцију да илуструју ситуацију, подстакну ученике на размишљање или подсети на кораке ННК које треба предузети.

Текстови у радној свесци су у потпуности подржани сценаријом за рад на часу који је наставнику препоручен у *Приручнику за наставнике*, који добија сваки полазник едукације за наставнике ГВ 3. Приче су идентичне, задаци за групе идентични – с тим да се не појављују сви задаци у радној свесци, поготову не они који служе за дискусију у великој групи. Они ће служити наставнику да на часу направи атмосферу подршке ученицима да слободно изразе свој став, да слушају ставове других без осуђивања и да себи дозволе промену сопственог става (уколико се то деси).

Задаци предвиђени за рад код куће нису обавезујући за ученике – дати су као подстицај за промишљање ученика, за размену и повезивање са укућанима. Наставник може да их искористи за међусобну размену ученика кад искрсне „вишак“ времена на часу.

Знакови и боје у радној свесци

Директни налози и задаци (који су у већини случајева задаци које наставник поставља на часу) обележени су наранџастим симболом.

Рад на часу:

- нуди ученицима **више прилике за вежбање емпатије**,
- ученици имају простор и време да искажу **лични доживљај**, став у односу на тему.

Рад код куће:

- нуди ученицима још једну прилику да **прораде своје лично искуство** везано за тему, што може да им **пружи олакшање** за непријатне доживљаје из прошлости, као и **да их ојача** за излагање на крај са сличним ситуацијама у будућности.

Ознака за задатак у коме се очекује да ученик сагледа ствари из угла друге особе, *улажење у туђе циљеве*.

Ознака за задатак у коме се очекује *емпаџски приступ* себи или другима („жирафеће уши“ – окренуте према себи или према другоме).

Ознака за задатак РЕЧНИК ГРАЂАНСКОГ ВАСПИТАЊА, где ученик уписује свој одговор на картици. На тај начин ће добити сопствени речник појмова на картицама, када их све испуни. Ове картице налазе се на крају радне свеске. На крају радне свеске предложено је и како ученици могу да се играју картицама, допуњују их сами или уз помоћ других, и развијају појмове који се налазе на њима.

Сви ови задаци препоручују се за рад и дискусију на часу – заједно са свим питањима која су по сценарију за радионицу предвиђена за рад на великој групи.

Када је реч о бојама у радној свесци из претходног разреда је пренесен начин означавања корака ННК који се предузимају у бављењу неким проблемом или моралном дилемом. Ти текстови се налазе у облачићима или оквирима било ког облика:

1. зеленом бојом је означен први корак, почетна реченица/ситуација/чињенице,
2. жута боја означава да се ради о осећањима,
3. розе боја означава де се ради о потребама,
4. бледожутом бојом се означава четврти корак – захтев,
5. светлоплавом бојом је обележен простор у коме ученици уписују своје предлоге.

У простору светлоплаве боје ученици уписују и своје предлоге који су резултат промишљања ситуације кроз четири корака ННК, односно који уважавају потребе свих актера задате ситуације („жирафећи предлог“).

Називи тема и радионица у радној свесци

Садржаји у радној свесци организовани су у 8 тема, што одговара програму наставе предмета грађанско васпитање – сазнање о себи и другима у трећем разреду. Називи тема у радној свесци преформулисани су, како би били блиски и разумљиви ученицима:

Садржаји програма (Службени тласник РС – Просвећни тласник бр. 3/04)	Називи тема у радној свесци
1. тема: Подстицање групног рада, договарања и сарадње са вршњацима и одраслима	Растимо кроз ГВ и шта ћемо радити у трећем разреду
2. тема: Уважавање различитости и особености; уочавање и превазилажење стереотипа везаних за пол, узраст, изглед, за понашање	Толико различити, а тако исти
3. тема: Пријатељство и моралне дилеме у вези са тим, развијање појма пријатељства и моралног расуђивања (крађа, лаж)	Колико је лако бити пријатељ
4. тема: Појединац и заједница, правила која регулишу живот у заједници, права и одговорности, договарање	Ја и други
5. тема: Заштита од насиља, ненасилно решавање сукоба	Саосећање нас вози ка миру и слози
6. тема: Развијање моралног расуђивања	Дилеме око истина и лажи
7. тема: Развијање еколошке свести, брига о животињама и биљкама	Бринемо о биљкама и животињама
8. тема: Евалуација	Где смо били, шта смо радили

Називи радионица (Службени тласник РС – Просвећни тласник бр. 3/04)	Називи радионица у радној свесци
1. Родитељски састанак	Растимо кроз ГВ
2. Уводни час	Шта ћемо радити ове године
3. Сличности и разлике	Прихватање различитости
4. Полни стереотипи у играма	Како бирамо игре
5. Последице полних стереотипа	Сви имају право на игру
6. Последице уопштених судова	Има ли истине у стереотипима
7. Појава искључивања у групи	Искључивање – укључивање

8. Понашање које одступа од очекиваног	Разумем и пружам саосећање
9. Односи у одељењу	Пружам пажњу и примам је
10. Односи млађи – старији	Брат, сестра, млађи, старији – како да се разумеју?
11. Дискриминација по узрасту	Вршњак или не – да ли је битно?
12. Пријатељство	Учимо о пријатељству
13. Лаж као морални прекршај	Шта је лек за лаж
14. Припадање групи	Другарство и уцењивање – иде ли то заједно?
15. Крађа као морални прекршај	Тражимо лек за крађу
16. Односи међу пријатељима	Како неговати пријатељство
17. Обавезе у кући	Ко је за шта одговоран у мојој породици
18. Договарање у породици	Договарање у породици
19. Права и одговорности у заједници	Договарање између деце и одраслих
20. Слобода избора	Где и шта могу да бирам
21. Кућни ред школе	Чему служе школска правила
22. Оцењивање	Чему служе оцене
23. Демократија у учионици	Како доносимо одлуке у одељењу
24. Доношење одлука на нивоу одељења	Наређивање или договарање – није свеједно
25. Планирање акције	Планирамо акцију заједно
26. Сукоби и њихово решавање	Тражимо лек за освету
27. Кажњавање	Шта уместо казни
28. Насиље у школи	Насиље у школи – како се заштитити?
29. Лажна солидарност	Зашто је важно да се говори истина
30. Одговорност за направљену штету	Шта када ненамерно направимо штету
31. Последице лажи	Шта може да помогне када је тешко рећи истину
32. Циљ оправдава средство	Како се такмичимо
33. Однос према животињама	Бринемо о животињама
34. Природа и ја	Бринемо о биљкама
35. Брига о природи	Како чувамо природу
36. Евалуација програма и презентација рада родитељима	Научили смо на часовима ГВ 3

УПОТРЕБА РАДНЕ СВЕСКЕ У НАСТАВИ

1. ТЕМА: РАСТИМО КРОЗ ГВ И ШТА ЋЕМО РАДИТИ У ТРЕЋЕМ РАЗРЕДУ

УПОЗНАВАЊЕ

На овој страни радне свеске налази се место на коме ће ученици уписати своје име, као и објашњење ознака са којима ће се сретати у свакој лекцији.

Активности обележене звоном наставник ће препознати у сценарију радионица онако како су дате у приручнику *Грађанско васпитање за трећи разред основне школе* Наде Игњатовић-Савић и групе аутора.

Активности обележене кућицом ученици раде самостално, уколико то желе.

РАСТИМО КРОЗ ГРАЂАНСКО ВАСПИТАЊЕ – 1. час

За рад на часу

Први час грађанског васпитања у трећем разреду посвећен је заједничком сусрету родитеља, наставника и ученика и размени о ефектима наставе у другом разреду; о темама и начину рада у трећем разреду, појединачним и заједничким акцијама – како може свако да допринесе да у школи буде лепше.

У радној свесци је предвиђено да ученици забележе своја осећања на првом часу и сагледају личну вредност и добит из ГВ 2, која је повезана са њиховим потребама. Тиме се ученици подсећају да се повежу са својим осећањима и потребама, да их освесте и изразе, да праве увид у вредности које доприносе њиховом расту и развоју, процењују, бирају, аргументују своје изборе, граде свој вредносни систем.

Наредна активност тражи од ученика да изаберу најинтересантније садржаје којима ће се бавити на часовима ГВ у трећем разреду, да „заголицају“ своју машту, разумеју садржаје и начин рада, да се мотивишу за даљи рад, да се одреде за избор једне теме, правећи контакт са тим што је интересовање сваког ученика појединачно.

За рад после часа

Ученици после часа имају могућност да забележе неке од предлога о којима се разговарало на часу (свој предлог, предлоге других који су им се допали). На тај начин ученици ће моћи:

- да се подсети о чему су говорили на часу,
- да забележе и сачувају своју идеју,
- да постану свесни могућности да дају свој допринос да свима буде лепо у школи,
- да упореде свој предлог са оним предлозима других који су им се допали,
- да уоче могућност доприноса других,
- да се врате на те предлоге у току школске године ако то буде било потребно.

ШТА ЋЕМО РАДИТИ ОВЕ ГОДИНЕ – 2. час

Циљ часа: упознавање ученика са садржајима наставе, шта ће учити и вежбати на часовима грађанског васпитања и подсећање на правила рада којих ће се придржавати.

За рад на часу

У уводном коментару главних ликова радне свеске (као у првој активности у сценарију за наставнике) ученици се позивају да се присете игрица којих су се играли у првом и другом

разреду на часовима грађанског васпитања. Игрице су активности којих се радо сећају. Смисао овог присећања је да се развије пријатна атмосфера за рад.

У другој активности, након излагања наставника о томе шта ће се све радити у трећем разреду, ученицима се нуди кратак подсетник и тражи се од њих да подвуку онај садржај који их тренутно највише интересује. Тако се одржава пажња за време наставниковог излагања, те се стога препоручује да наставник, пре него почне да излаже садржај рада, обавести ученике да ће након његовог кратког излагања моћи да подвуку оно што њих највише занима. На тај начин наставник добија значајну информацију о потребама својих ученика.

Присећајући се правила рада из првог и другог разреда, ученици их записују у своју радну свеску и могу да предложе неко ново правило за које сматрају да га треба увести. Правила обезбеђују:

- укључивање свих ученика у активности размене, уз поштовање права да уколико неко не жели да говори о нечему има право да каже „даље”,
- да свако буде саслушан (**један говори – остали слушају**),
- **право ученика на своје мишљење и поштовање мишљења других, уз могућност да преиспитају своје мишљење** (да пробају да разумеју разлоге због којих неко мисли на такав начин),
- **право на приватност** (да не оговарају једни друге после радионица јер то може да повреди и поквари атмосферу другарства).

У складу са излагањем које наставник има за време овог часа, на крају радионице ученици попуњавају две картице са појмовима о којима се говорило, а које се налазе на крају радне свеске. Ове картице су саставни део *Речника грађанског васпитања* и њиховим попуњавањем ученици себи појашњавају обрађене појмове.

Ове картице ће се појављивати у већини радионица, увек се односе на кључне појмове којима је час посвећен и увек се попуњавају на крају активности предвиђених за час.

2. ТЕМА: ТОЛИКО РАЗЛИЧИТИ, А ТАКО ИСТИ

ПРИХВАТАЊЕ РАЗЛИЧИТОСТИ – 3. час

Циљ часа: уочавање међусобних сличности као и особености, лепоте различитости.

За рад на часу

Ова радионица је усмерена ка томе да ученици уоче међусобне сличности, али и разлике, и то прихвате као вредности. Радионица представља континуитет у развоју сазнања о себи и другима, на чему се ради од првог разреда на настави грађанског васпитања.

Час почиње причом која илуструје лепоту различитости и ученици могу лако да разумеју и да се сагласе са поруком приче. Активност која следи има за циљ да их, кроз лично искуство, уведе у дубље разматрање међусобних сличности и разлика, и суштинско разумевање и прихватање разлика као вредности.

Почиње се индивидуалном активношћу где сваки ученик прави интроспективни увид у сопствене особине, може се рећи да прави сопствени портрет. Тада има прилику:

- да освести неке своје особине, квалитете,
- да пројектује своје жеље – какав би желео да буде,
- да самом себи то експлицира радећи на тексту којим попуњава латице нацртаног цвета,
- да се отвори пред другима и покаже своје особине.

У другој активности (уписивање свог имена у туђе цветове и туђих имена у свој цвет) ученици откривају у коликој мери деле исте особине са другима, а где су јединствени:

- откривање сличности може да пружи сваком ученику сигурност, јер дели исте квалитете са другим ученицима,
- откривање разлика подржава развој особености, оригиналности и стицање увида у сопствену јединственост,
- увид у радове других води томе да ученици схвате да свако има сличности и разлике са другима, да је њихово лично искуство са часа – лично искуство сваког ученика.

Трећа активност на часу омогућује ученицима да забележе свој утисак из претходних активности.

За рад после часа

Овај задатак је још једна прилика за ученике да дефинишу свој став о сличностима и разликама међу људима, без наметања какав тај став треба да буде, али са задатком да образложе, аргументују тај став (кроз питање *зашто тако мислиш*).

КАКО БИРАМО ИГРЕ – 4. час

Циљ часа: разматрање мушко-женских стереотипа кроз анализу дечјих игара, које су непосредно искуство ученика. Кроз начин рада код ученика се подстиче толерантност на различитост.

За рад на часу

„Мали научници“ – активности су демонстрација мини истраживачког поступка за долажење до релевантних података на основу којих могу да се извуку неки валидни закључци (као што се ради у правим истраживањима).

- **„Проналажење игара“** – на нивоу групе дечака, односно групе девојчица, одвијају се процеси: изражавање личног мишљења, размена и усаглашавање о мушко-женским играма. У радну свеску ученици уписују налазе група.
- Након **објављивања резултата** у великој групи, водитељ подвлачи оне игре које се подударају (оне игре које су и група дечака и група девојчица ставили на исте листе: женске игре, мушке игре и заједничке игре). Сваки ученик у својој радној свесци означи те игре звездицом. Тиме се извлачи заједнички именитељ ставова и дечака и девојчица.

Разговор у кругу – увод или припрема за разговор у кругу кроз лични улаз или индивидуално промишљање. Ученици записују своје мишљење зашто су игре (означене звездицом) само мушке, само женске или заједничке игре.

Четврти задатак је **осврт на игру „ДА – НЕ“** и он пружа ученицима могућност да преиспитају своје аргументе, било да су променили став, било да су остали при истом ставу. Ученици имају прилику да изразе лични став који можда нису рекли у групи. То је сумирање свега кроз шта су прошли, целог процеса.

За рад после часа

Ученици се уводе у истраживање као начин прикупљања података и доношење закључака на основу прикупљених података. Повезују своје искуство са искуством различитих

генерација. Приступ без процене (исправности, неисправности) омогућава им да сагледају да различити људи имају различита мишљења о истим стварима.

За истраживање је важно напоменути ученицима да је битно да пронађу људе из различитих генерација, у случају да немају бабу, деду или ако је непотпуна породица.

СВИ ИМАЈУ ПРАВО НА ИГРУ – 5. час

Циљ часа: разматрање последица стереотипа о мушким и женским играма, ставови о поштовању слободе избора и прихватању различитости.

За рад на часу

Причом „Одмор“, која је веома блиска свакодневном дечјем искуству, ученицима је представљено понашање које је последица стереотипа о мушким и женским играма.

У првом задатку ученици су у прилици:

- да препознају и разматрају стереотипе (последике стереотипа су у основи приче, али нису јасно речене, већ их ученици откривају у међусобној размени у малој групи),
- да вежбају кораке ННК (откривање осећања и потреба) као стратегију за решавање оваквих ситуација.

У извештавању рада група ученици ће открити:

- како иста ситуација изгледа из два различита угла (из угла сукобљених актера),
- која осећања и потребе стоје у основи понашања сукобљених страна,
- шта урадити кад је више потреба у игри.

Највећи изазов представља налажење решења којим су обе стране задовољне, значи договореног, ненаметнутог решења, где се поштује слобода избора сваког и које подразумева прихватање различитости. У супротном би свако понуђено решење било наметнуто. Откривањем потреба које стоје у основи понашања ликова из приче добили смо стартну позицију у налажењу решења. Ако се размишља на нивоу потреба, отварају се могућности да оне буду задовољене на различите начине. У исто време, када размишљамо о потребама, онда улазимо у разбијање предрасуда јер се на нивоу потреба повезујемо, тј. разумемо. Уколико ученици имају проблема у налажењу сопственог решења, записивање предлога других може да буде инспиративно.

У последњем коментару који даје дечак, подвучено је да се у ствари ради о разумевању.

За рад после часа

Присећајући се игре „ДА – НЕ“ са часа, ученици стичу увид у процес аргументације који су пролазили на часу (лично и у групи) и у прилици су да још једном преиспитају, појасне себи аргументе за свој став (без обзира да ли се тај став у међувремену променио).

ИМА ЛИ ИСТИНЕ У СТЕРЕОТИПИМА – 6. час

Циљ часа: разматрање мушко-женских стереотипа из угла детета, преко понашања дечака и девојчица. Кроз активности се сагледавају последице уопштених судова (стереотипа). Последице могу бити губитак контакта, спонтаности и искрености у односима са собом и другима. Ученици имају прилику да покушају да преведу процене на језик чињеница и увиде последице коришћења стереотипа.

За рад на часу

„ДА – НЕ“ активност служи као увод за игру „ДА – НЕ“ у простору. Ученици изражавају своје ставове према уопштеним тврдњама везаним за дечаке и девојчице тако што исказују своје слагање или неслагање са наведеним тврдњама.

„Лично искуство“ – у радној свесци записују:

- уопштене тврдње које им сметају,
- зашто им то смета,
- како могу да утичу па да се то промени.

Ученици имају могућност да прораде своје лично искуство у вези са стереотипним понашањем, да га освесте и промисле како могу да мењају нешто што им смета. Тиме се подстиче активизам, јача самопоуздање и одговорност за сопствено понашање.

За рад после часа

Једно важно питање из игре „ДА – НЕ“ стављено је као домаћи задатак. Ученици се стављају у ситуацију конфронтације стереотипа са реалним чињеницама и на тај начин могу да искусе да општи судови сами по себи не стоје.

ИСКЉУЧИВАЊЕ – УКЉУЧИВАЊЕ – 7. час

Циљ часа: разматрање различитости која ученицима не прија; размена о искуствима и разлозима искључивања из групе.

За рад на часу

Искључивање као поступак је често повређујући, тежак и болан за оне који су томе подвргнути. У основи сваког бића је потреба да буде прихваћен и поштован баш такав какав јесте. Важно је имати у виду и другу страну медаље: да су они који друге искључују једнако људска бића, само понекад забораве да то и покажу. Ако је свакоме важно да добије од других бригу и саосећање, прихватање и поштовање, онда је једнако важно да истоветне дарове пружи другима. Разматрање различитости која не прија, освешћивање процеса суђења другима, повезивање са осећањима и потребама у ситуацији искључивања и њихово изражавање, кључни су за лако излагање из овако тешких ситуација.

Кроз рад на првој активности ученици излиставају и освешћују могуће разлоге зашто се догодило искључивање. Ту ће се показати која им различитост не прија у односу на сопствени систем вредности и осећај лакоће прихватања сличности.

У следећој активности ученици се изјашњавају о аргументима да ли је неки разлог оправдан или не, чиме праве увид шта стоји иза суђења, етикетирања, различитости која им не прија.

Група питања о томе шта је чија одговорност је увод у активност која тражи од ученика да сагледају ствари из угла различитих особа, актера приче.

Замишљена игра „улажења у туђе ципелице“ омогућује ученицима:

- да препознају и повежу се са осећањима и потребама оног који је искључен и оних који искључују,
- да сагледају шта други могу да учине као гест бриге, поштовања и прихватања оног који је искључен и тиме допринесу да се осећа другачије,
- да освесте да свако има право на искрено изражавање и тражење оног што му је потребно у одређеној ситуацији,

- да сагледају и постану свесни да свако прихвата одговорност за своја осећања, потребе и поступке.

За рад после часа

У задатку за рад после часа ученицима је понуђен пролазак кроз сопствено или туђе искуство искључивања и опис начина реаговања. Тиме се:

- реконструише доживљај и стиче интроспективни увид,
- проверавају увиди стечени на часу,
- врши повезивање са осећањима из те ситуације која су још жива у ученицима,
- омогућава налажење нових начина саосећајне бриге о другима и задовољења својих и туђих потреба,
- учвршћују модели саосећајног понашања за наредне ситуације.

РАЗУМЕМ И ПРУЖАМ САОСЕЋАЊЕ – 8. час

Циљ часа: сагледавање последица саосећајног, односно осуђивачког става према понашању које одступа од очекиваног; како разрешити сукоб потреба.

За рад на часу

Још једна радионица која је усмерена увежбавању саосећајног слушања у ситуацији која је необична – у овом случају нагла промена у понашању Марије из приче. Кроз рад у групама и извештавање, ученици су у прилици:

- да се ставе у тачку гледишта једног актера приче,
- да увиде сложеност ситуације када је пуно актера у игри,
- да открију потребе свих ликова,
- да открију сукоб потреба.

Кроз рад у малој групи на примени корака ННК дешава се вршњачко подучавање, ученици једни другима појашњавају кораке ННК трагајући за одговорима на питања.

У другом задатку – налажење новог решења за ситуацију – ученици су опет у прилици да увиде последице примене ННК, односно јасније сагледају и предложе решење којим су сви задовољни.

Најосетљивије је лично искуство. Зато од ученика можемо тражити да опишу сличну ситуацију када су сами наишли на неразумеваше. У следећем кораку ученици треба да примене научено са часа на том личном примеру.

ПРИПРЕМА ЗА НАРЕДНИ ЧАС

За рад после часа

Ова активност намењена је за рад код куће, као припрема за час на коме ће ученици саопштити поруке које су током протекле недеље добили од других ученика.

Модел поруке је задат и он јасно показује изражавање пажње. Од ученика се очекује да додавањем имена и разлога (зашто волим што си у мом одељењу/групи) тај израз пажње „оживе“ и упуте га одређеној особи са врло конкретним разлогом. На тај начин ученици су упућени да размишљају о другима, о томе шта је то што код њих цене.

С обзиром на то да је задатак осмишљен тако да дечаци пишу поруке девојчицама, а девојчице дечацима, ученици су у прилици да превазилазе баријере везане за пол. Дијалог дечака и девојчице показује једну могућност како поруке могу да буду срочене.

ПРУЖАМ ПАЖЊУ И ПРИМАМ ЈЕ – 9. час

Циљ часа: да ученици разумеју колики је значај пружања пажње и за оног ко то чини и за оног коме је пажња намењена.

За рад на часу

Током радионице на часу ученици су у прилици:

- да фокусирају доживљај (евоцирају доживљај и освесте пријатне емоције које су га пратиле док су размишљали како да пружи пажњу),
- да фокусирају доживљај и освесте емоције како им је било кад су примали пажњу,
- да освесте задовољства, али и тешкоће и изазове који су им били на уму. На овај начин се успостављају чвршће везе међу ученицима у школи.

За рад после часа

Понављање ове активности са члановима породице доприноси квалитету односа у породици.

БРАТ, СЕСТРА, МЛАЂИ, СТАРИЈИ – КАКО ДА СЕ РАЗУМЕЈУ? – 10. час

Циљ часа: размена о односу млађе и старије деце у породици, о поштовању слободе избора и договарању, о личној одговорности.

За рад на часу

Најављивачи – ликови у улози домаћина свеске – размењују радост и потешкоће око чињенице да си неке брат, тј. сестра. Речи девојчице и дечака наставник може да искористи као најаву теме.

Кроз истиниту причу о брату и сестри ученицима се поставља питање *Ко је одговоран за чињеницу што је кајути нештао?* У свакој групи из своје добијене улоге и угла, ученици сагледавају ситуацију у светлу слободе избора и личне одговорности.

Следећим низом питања ученици се уводе у дилему и промишљање шта је фер понашање једних према другима – да ли је и у каквој је то вези са тим да ли је неко старији или млађи, да ли је сестра или брат...

За рад после часа

Предвиђена активност код куће – питања о разликама по редоследу рођења, по полу, као и смишљање фер приче о брату и сестри и братовљевом капуту – има за циљ да ученици схвате значај договарања и уважавања потреба свих, без обзира на пол и узраст. Препоручује се наставнику да дискусију о овоме води на великој групи на самом часу, а ученици могу да запишу своје мишљење код куће.

Ученици се подстичу да сагледају стереотипе у сопственој средини, да сагледају сопствену позицију и да се према свему томе поставе конструктивно. Од њих се тражи да пронађу модус у којем ће сви бити задовољни.

ВРШЊАК ИЛИ НЕ – ДА ЛИ ЈЕ БИТНО? – 11. час

Циљ часа: размена о односу старије и млађе деце, о дискриминацији по узрасту, о искрености у дружењу.

 За рад на часу

Прича „Жмурке“ јасно илуструје дискриминацију према узрасту. У првом задатку се очекује да ученици допишу завршетак приче онако како би они сами реаговали на „прву лопту“, или што би била дечја типична реакција.

У следећем задатку ученици улазе у откривање осећања и потреба свих актера приче. Овај задатак доприноси и налажењу алтернативних решења за ову и сличне ситуације и стицању увида да можда уобичајена, типична реакција (коју ће вероватно неко навести у првом задатку) није и најбоља.

Анализа осећања и потреба деце одвија се у два битна момента у причи:

1. кад је млађи дечак био напуштен,
2. кад се сутрадан поново срео са истим дечацима.

Ова два момента су одвојена, јер се не ради о истим осећањима и потребама.

У последњем задатку ученици се баве откривањем осећања и потреба маме, због тога што је поменута у причи и што одговори ученика не треба да буду непромишљена послушност ауторитету.

 За рад после часа

Низом питања за рад после часа ученици анализирају лично искуство у вези односа млађе и старије деце, увиђају осећања и потребе у тим ситуацијама и предлажу решења прихватљива за све.

3. ТЕМА: КОЛИКО ЈЕ ЛАКО БИТИ ПРИЈАТЕЉ

УЧИМО О ПРИЈАТЕЉСТВУ – 12. час

Циљ часа: дефинисање појма пријатељства. Кључни појмови које радионица покреће су сукоб и усаглашавање ставова у вези са пријатељством, искључивање, реакција на притисак, усаглашавање потреба.

 За рад на часу

Кроз прву активност ученици имају могућност да „уђу у ципеле“ ликова из приче и препознају која су осећања и потребе у питању. На тај начин вежбају један од врло важних елемената у комуникацији – саосећање.

Поред тога, ученици своје виђење размењују са другима, усаглашавају га и евентуално коригују.

У трагању за решењима од ученика се тражи да предложи оно решење којим би обе пријатељице биле задовољне. Вежбају конструктивно решавање сукоба кроз принципе ненасилне комуникације, на нивоу своје мале групе.

Овај задатак је уводна активност, припрема за одигравање решења и помаже наставнику да проради могућа решења оваквих ситуација.

 За рад после часа

Последња група питања је драгоцену за тему. Имајући у виду дужину часа и да ова питања можда не могу сва да се обраде на часу, дата је могућност да ученици то ураде код куће.

Задатак нуди могућност ученицима да промисле о својим ставовима у вези пријатељства, кроз неке дилеме које су саставни део пријатељства, односно односа међу људима.

Кроз активност код куће ученици имају могућност и да прораде своје лично искуство у вези са овом темом. То им пружа олакшање за непријатне доживљаје у прошлости и улива наду да могу другачије да реагују у будућности.

ШТА ЈЕ ЛЕК ЗА ЛАЖ – 13. час

Циљ часа: разматрање моралних дилема у вези са пријатељством. Кључни појмови су: истина – лаж, лојалност – прећуткивање, зашто деца лажу и које потребе стоје иза лажи.

Основна људска потреба и врхунска морална вредност је искреност и према себи и према другима. Самим тим, лаж као таква је морални прекршај и задире у основне човекове потребе: поверење у себе и друге, сигурност. То је основна тема о којој се овде расправља. Она се прорађује кроз скидање слојева који се често на искреност и лаж наслажу, нпр. прећуткивање – ако ништа не кажем, онда нисам ни слагао; кад имам добру намеру, није прекршај ако слажем и сл.

Уместо моралисања ученици се уводе у моралну дилему. Имају могућност да сагледају искреност/лаж кроз сагледавање различитих аспеката моралног понашања: намера, средство, последица и одговорност.

За рад на часу

Ова активност ставља ученике у ситуацију да прораде:

- сукоб потреба и одговорност за поступке (кроз анализу Зоричиних реакција),
- сукоб вредности, односно моралне дилеме везане за појам пријатељства и лојалности с једне стране, и с друге стране искрености и прећуткивања – лажи (Јацина реакција).

Ученици кроз размену проверавају своје виђење, обогаћују своје искуство, изоштравају перцепцију у вези са моралним дилемама које су саставни део пријатељства.

Одигравање у малим групама – припрема за одигравање: задатак ученика је да упишу шта су као група смислили, како је прича могла другачије да се заврши а да сви буду задовољни (да буду задовољене потребе оба лика).

Дискусија у великој групи – питања за дискусију су разбијена у неколико активности:

- *Питања за размишљање* – ова активност је основ за дискусију. Одабрана су питања која се односе на кључне појмове радионице. Мозгалица покреће нека питања везана за лаж као морални прекршај који се јавља због сукоба потреба (*Зашто деца лажу?*), због оправданости лагања из обзирности (парадокс: искреност – обзирност) и помаже ученицима да критички сагледају искреност – лаж кроз анализу различитих аспеката моралног понашања: намера, средство, последица и одговорност. Ученици треба да прочитају питања, размисле о њима и тако се припреме за дискусију у великој групи. Своје одговоре могу записати код куће.
- *Лично искуство* – када је неко њих слагао. Када су они слагали је стављено за индивидуални рад и рад код куће. Активност везана за лично искуство са лагањем се прорађује кроз анализу потреба.
- *Помоћ одраслих* – ученици уписују свој одговор у свесци.

Било би добро да наставник организује дискусију након сваке од ових активности, па ће тако имати три круга дискусије (мозгалица, лично искуство, помоћ одраслих).

За рад после часа

У активностима за рад после часа ученици:

- повезују осећања са потребама које су у том моменту биле живе у њима,
- на личном примеру проверавају увиде које су стекли на часу.

ДРУГАРСТВО И УЦЕЊИВАЊЕ – ИДЕ ЛИ ТО ЗАЈЕДНО? – 14. час

Циљ часа: разматрање моралних дилема у вези са пријатељством. Кључни појмови су притисак вршњака и урадити нешто што није дозвољено. Прича пружа могућност да ученици размишљају у два правца – притисак групе и крађа. Циљ је да ученици сагледају и јасно изразе потребе и тада је могуће решити ситуацију на обострано задовољство.

За рад на часу

Напомена: активности у радној свесци су нешто измењене у односу на сценарио за наставнике. Ова радионица има заправо две теме – моралне дилеме: притисак групе и крађа. Акценат у радној свесци је на постављању услова, јер се крађа разрађује у другим радионицама. Да бисмо олакшали да ученици изађу из ове сложене ситуације и захтева које прича покреће, понуђене су активности које имају за циљ да се кроз препознавање потреба свих актера приче дође до јаснијег сагледавања ситуације и могућег разрешења.

Први задатак – размена у малим групама – кроз индивидуалну припрему за размену нуди ученицима могућност да изразе лични став, мишљење у вези моралне дилеме прихватити или не прихватити притисак групе као услов за дружење, и додатно урадити или не урадити нешто што није дозвољено и што се коси са моралним принципима породице и њих лично.

Питања за размишљање – лични улаз и припрема за дискусију у великој групи – пружају ученицима могућност да промисле о разним аспектима дилеме: украсти или не. Развија се осећај за прављење fine разлике између онога што је опште познато као крађа (украсти из продавнице) и ситуације која се често не опажа као крађа (убрати воће из туђег дворишта). Ту спада и сагледавање личне одговорности за сопствено понашање (*он ми је рекао да то урадим*).

Активности којих нема у сценарију за час:

Препорука је да се ове активности раде након дискусије, а односе се на услов односно притисак групе.

„Помози Павлу да разуме Бојана“

Циљ ове активности је препознати своје потребе и потребе другог – схватити да иза уцењивања стоје такође потребе онога који условљава (уцењује). Како ово превазилази развојне могућности деце овог узраста, у радној свесци су дате могуће потребе актера приче да би олакшали следећу, врло захтевну активност.

„Из главе у срце“ – ову активност би било добро радити у малим групама.

Циљ је да ученици вежбају важне елементе комуникације: да јасно изразе своје потребе (искрено изражавање), као и да покажу да су чули потребе друге стране (саосећајно слушање).

„Жирафеће решење“ – предлог разрешења ситуације тако да сви буду задовољни, односно да ученици обогатени сагледавањем дилеме из разних углова, направе искорак –промену.

За рад после часа

Кроз активност код куће ученици имају могућност да кроз лично искуство у вези са уцењивањем прораде оно што је рађено на часу.

ТРАЖИМО ЛЕК ЗА КРАЂУ – 15. час

Циљ часа: прича, кроз тему пријатељства, подстиче ученике да промисле и изразе своје ставове везане за крађу, промисле да ли је крађа морални прекршај и када је покренута dobrим намерама.

За рад на часу

Још увек у теми *Пријатељство*, ученици добијају причу са дилемом да ли је крађа морални прекршај и када је покренута добрим намерама. Уводничари, дечак и девојчица, дају подстицај за причу о пријатељству и о „пожртвованости“ кад је пријатељство у питању – кроз мускетарско: *Сви за једној, један за све!*

После прочитане приче следи позив „за улазак у Тршине ципелице“. Следи дискусија о томе да ли је казнити или не. Ученици су подстакнути да у размишљању о казни узму у обзир Тршине потребе, зашто је она то урадила.

Размена у малим групама тражи од ученика да аргументују свој став о кажњавању и допуне га и усагласе са аргументима својих другова/другарица. Кроз аргументацију ученици развијају емпатију и наводе се на проналажење конструктивног решења – како деловати тако да се свачије потребе уваже.

Жирафко позива ученике да препознају потребе свих актера у причи и да дају конструктиван предлог како да буду и даље другарице, а ни на чију штету.

Након дискусије, кроз индивидуални рад, ученици имају могућност да коригују своје мишљење сагледавањем аргумената других. Ова активност пружа могућност ученицима да изразе лични став о крађи.

За рад после часа

У раду код куће ученици промишљају како научити децу да не краду и подстичу се да провере шта старији мисле о томе. Ова активност нуди ученицима могућност да своје личне ставове везане за крађу упореде и повежу са породичним вредностима.

Друга активност има за циљ да ојача ученике за неке ситуације када је у питању морални прекршај.

КАКО НЕГОВАТИ ПРИЈАТЕЉСТВО – 16. час

Циљ часа: приближити ученицима појам пријатељства – да размене шта све обухвата овај појам.

За рад на часу

Наставнику стоји на располагању уводна игрица по предлогу ученика и дијалог дечака и девојчице, у ком се они питају да ли је за дружење пресудна сличност или различитост личности и додају колико је значајно и то да ли ти је са неким забавно. Све то може наставник да искористи да подстакне размишљање, дискусију, асоцијације на тему пријатељство, а такође и као припрему за читање песме „Имена“. Песма Мике Антића говори о томе колико су пријатељи потребни једни другима, баш такви какви јесу – баш толико слични, или баш толико различити од нас самих.

По дефинисању појма пријатељ, ученици на часу играју игрицу „У кућици пријатељства“. Сваки ученик извлачи једно од 12 питања из игрице и поставља било коме у групи, по свом избору. Ова размена међу ученицима обогаћује појам пријатељство – указује на најважније моменте грађења пријатељства. Наставнику помаже да дефинише вредности: неговање пријатељства, неговање и прихватање различитости.... Истиче се значај помагања пријатељу баш онда кад му је то потребно.

За рад после часа

У радној свесци је предвиђено да сваки ученик одговори на свих 12 питања из игрице у раду код куће. Овом вежбом ученици добијају могућност да дубље сагледају себе и да учврсте неке своје ставове. Кроз додатак, тј. препоруку да ова питања поставе и укућанима, ученици добијају могућност да се повежу са својим најближима и да поново сагледају себе и своје ставове.

На крају приче о пријатељству и даље остаје дилема о утицају сличности и разлика на избор пријатеља и Жирафкова прича о давању срца другоме без обзира да ли је неко сличан или различит. Препоручује се да учитељ помогне коментар ученика о „давању срца“ – као повезивање кроз потребе. Кад јасно умемо да изразимо своју потребу, кад смо спремни да се договарамо – тада градимо кућу пријатељства и ненасиља! Тада су и сличности и разлике једнака предност у дружењу и забави!

4. ТЕМА: ЈА И ДРУГИ

КО ЈЕ ЗА ШТА ОДГОВОРАН У МОЈОЈ ПОРОДИЦИ – 17. час

Циљ часа: сагледавање димензије права и одговорности укућана. И одрасли и деца знају да се позивају на права, али често занемаре и забораве да уз право иде одговорност.

За рад на часу

Размена у паровима: уводничари дају инструкцију за размену у паровима. Ова активност нуди ученицима могућност да сагледају шта све раде у току дана код куће и своје одговорности у кући.

Рад у малим групама:

- ученици прво сагледавају шта раде за себе, а шта раде и за себе и за друге и тиме се уводе у појам права и одговорности укућана. При том је ово аналитички приступ, јер тражи од ученика да разврстају послове.
- обележавање шта воле/не воле да раде омогућава ученицима да сагледају шта раде из својих потреба, из јасно артикулисане личне мотивације, а које послове не сагледавају као лични избор и највероватније нису ни лично мотивисани. Разменом у малој групи ученици имају прилику да своје искуство упореде и размене са другима.

Сумирање – након извештавања у великој групи, ученици преписују са табле три ствари које већина воли да ради и три ствари које већина не воли да ради.

Индивидуална активност „Радим, а не волим“ је припрема за размену у великој групи. Помаже ученицима да освесте из којих потреба раде послове које не воле да раде и олакшава им да прихвате одговорност из унутрашње мотивације, а не из присиле.

Овде је посебно важна помоћ наставника у превођењу исказа ученика на језик потреба (МОРАМ у ХОЋУ – зато што желим, имам потребу). Такође је важно освестити како се сваки ученик осећа када препозна из које потребе ради, и да се осећање мења; када мисли „морам“, присутно је једно осећање, а када мисли „хоћу“, присутно је друго осећање.

За рад после часа

Припрема за следећи час – шта ко ради у кући и зашто? Кроз разговор са укућанима ученик сагледава расподелу одговорности у кући. Овакав разговор о пословима у кући и из којих потреба се они раде, доприноси блискости и разумевању у породици. Тиме се у први план ставља слобода избора, подстиче подела одговорности и договор постаје могућ.

ДОГОВАРАЊЕ У ПОРОДИЦИ – 18. час

Циљ часа: размена искуства у вези сукоба потреба деце и одраслих, као и односа права детета и одговорности у оквиру породице.

За рад на часу

Након читања приче иде индивидуална активност која подстиче ученике да сагледају потребе детета и одраслог у причи. Тиме вежбају емпатију и доносе одлуку о одобравању/неодобравању поступака на основу препознатих потреба, а не насумице.

Дискусија у малим групама о разлозима одобравања/неодобравања поступака маме/Јелене ослања се на прву активност. Ове две активности заједно доприносе вештини аргументовања. Ученици уписују и одговоре других група након извештавања.

Трагање за решењем ситуације, након сагледавања потреба учесника у причи, пружа ученицима могућност да користећи машту и креативност трагају за решењем које ће водити рачуна о потребама и маме и Јелене – вежба саосећајног слушања и ненасилног разрешавања сукоба.

Шта ко ради у својој породици је активност која нуди ученицима могућност да кроз представљање шта ко ради у кући и зашто, сагледају поделу послова и одговорности у породици. Тиме стичу увид да свако доприноси заједничком животу.

Кроз изражавање свог личног искуства у обављању неког посла у кући којим су били задовољни, ученици се повезују са собом и јачају самопоуздање. Овом активношћу они добијају подршку за лични допринос животу у породици.

За рад после часа

Мозгалица – питање „Да ли би ишито изгледала прича о тати и сину“, које у сценарију радионице иде након извештавања о разлозима одобравања, овде је дато након предлога разрешења ситуације као подстицај за размишљање о проблему из угла родних улога.

ДОГОВАРАЊЕ ИЗМЕЂУ ДЕЦЕ И ОДРАСЛИХ – 19. час

Циљ часа: размена о томе како превазићи сукоб потреба деце и одраслих; о дечјим правима и одговорностима; о значају договарања.

За рад на часу

Прича илуструје сукоб деце и одраслих. У првом задатку за 4 групе, ученици се баве налажењем аргумената за став који им је задат (не мора да значи да се свако од њих интимно слаже са тим ставом). Тако су ученици у прилици:

- да се вежбају у проналажењу аргумената;
- да преко тражења аргумената улазе у потребе лика из приче којим се баве.

У другом задатку ученици јасно дефинишу потребе ликова до којих су дошли.

Трећи задатак представља сагледавање овог конкретног проблема из аспекта дечјих права. Ученици ће лако препознати да је угрожено дечје право на игру, уз помоћ наставника формулисаће право одраслог на одмор, а онда су у прилици да виде сукоб та два права. Зато је важно да открију могућа решења којим су обе стране задовољне – то значи да неће бити ни сукоба права.

 За рад ђосле часа

Задатак се односи на лично искуство када су у несагласности личне потребе и потребе одраслих. Очекује се да свако на сопственом примеру примени научено са часа.

За рад код куће потребно је да се ученици подсети решења до којих су дошли у размени на часу, али и да додају неки свој предлог, уколико га имају – што заиста може да буде корисно у решавању сличних ситуација које се дешавају свакодневно. Такође, овај задатак подразумева и да се имају у виду прописана правила (кућни ред у овој ситуацији) и препозна њихов однос са потребама људи.

ГДЕ И ШТА МОГУ ДА БИРАМ – 20. час

Циљ часа: размена о слободи избора у одлучивању у кући и школи; последице избора и одговорност; како лични избор утиче на друге у околини.

 За рад на часу

Први задатак за групе, *одлучивање у кућној и школској средини*, омогућује ученицима да освесте, кроз три постављена питања, до које мере иде њихова слобода избора.

Ученици који се баве овим питањима у породичним условима (кућа) у прилици су да размене лична искуства по питањима слободе избора и увиде да није исто у свакој породици, да нема свако дете исту слободу избора.

Такође, групе које се баве овим питањима у школским условима, могу да открију у размени шта све може да буде питање ђачке одлуке у школским условима.

Следећим питањима (означити звездицом о чему би волели да одлучују и како то да остваре) провоцирамо ученике на доношење конструктивних предлога и храбримо их да предузму акције.

У другом задатку, *ђланирање једној дана ђо личном избору*, добићемо податак о њиховим потребама (о чему би волели да буду питани) и о томе у којој мери преузимају одговорност за личне изборе, а такође и колико је одговорност већ изграђена за она питања и обавезе која су део њиховог свакодневног искуства. Нпр.: школске обавезе су део радног дана – колико времена ученици посвећују томе; али школске обавезе могу да буду и део нерадног дана – да ли ученици тада виде време за такве обавезе, или само за игру и забаву и сл.

 За рад ђосле часа

Задатак у коме ученици индивидуално планирају један дан без обавеза, слободан дан, омогућује им да стекну увид у то које потребе су им приоритети током једног дана, јер оне утичу на наше понашање, а у овом задатку на одабир активности. Активности увек произилазе из потреба, било да су намењене ђима лично или су за друге људе.

ЧЕМУ СЛУЖЕ ШКОЛСКА ПРАВИЛА – 21. час

Циљ часа: разматрање зашто постоје правила у школи, како она настају и како могу да се формулишу да буду подстицајна за развој, тј. да се повежу са унутрашњом мотивацијом.

ПРВИ ЧАС **За рад на часу**

Игра „Непослушни тим“ у први план истиче последице непостојања правила и тиме подстиче увид ученика у смисао, сврху правила.

Питање *Чему служе правила* пружа могућност ученицима да промисле и изразе своје лично мишљење у вези правила као припрему за размену у великој групи.

Следећи задатак тражи од ученика да се сете правила које важе у школи и да их повежу са потребама због којих су смишљена. Повезивањем правила и потреба пружа им се могућност да сагледају смисленост правила и реструктурирају своје мишљење.

Рад у малим групама:

Први задатак – сагледавање која су то правила у школи која се најчешће крше и издвајање могућих разлога за то.

Други задатак – правила која би променили. Могућност за активизам, тј. да ученици утичу на мењање правила. „Промена правила“ може да наведе на промену формулације правила, а не на поступак мењања и разлоге за промену, зато је важно нагласити у инструкцији да ученици треба да наведу и разлоге за промену правила.

За рад после часа

Овај задатак омогућава ученицима да се ослоне на лично искуство у вези са правилима и да га освесте.

ДРУГИ ЧАС – Напомена: овај час није у предвиђених 36 часова за предмет грађанско васпитање, али с обзиром на то да су ове активности од значаја за активизам ученика, препоручује се да се ипак реализују током недеље, могуће као садржај часа одељењске заједнице.

За рад на часу

Други час је посвећен активизму ученика у формулисању правила кроз увежбавање технике језика позитивне акције. Сама техника формулисања правила на овај начин доводи до промене односа ученика према правилима. Она добијају смисао за ученике, јер се повезују са унутрашњом мотивацијом – не чују наредбу, већ потребу која стоји иза правила.

Задатак уводи личну одговорност за сопствено понашање. Ставља ученике у ситуацију да промишљају и предлажу начине опомена и могуће мере у случају кршења правила. Овом активношћу се заокружује процес доношења правила, где ученици активно учествују у свим фазама тог процеса – предлог правила, усвајање правила, предлог мера за кршење правила и усвајање мера. Тиме се отвара пут за прихватање и поштовање правила у заједници.

ЧЕМУ СЛУЖЕ ОЦЕНЕ – 22. час

Циљ часа: оцењивање је важан елемент школског живота, иако смисао оцењивања ученици често не виде. Овде им се пружа прилика да размисле и размене своја виђења и искуства о оценама.

За рад на часу

Први задатак представља могућност да свако искаже лични став о оценама. Размена у групи, малој и великој, пружа могућност размене мишљења и реструктурирања сопственог виђења.

Лично искуство са оценама које ученицима нису пријале, служи освешћивању осећања и потреба које стоје иза тих оцена и подстиче развој самосвести. Кад знаш шта ти се дешава, лакше се носиш са тим.

Следећа активност је индивидуални улаз у дискусију о оцењивању. Ова активност има за циљ да подстакне размишљање о начину оцењивања који ће бити подстицајан за напредовање ученика. Овим се ученици уводе у прави смисао оцена и оцењивања. Самој оцени се враћа њена права вредност – да буде мера напредовања и да подстиче на учење.

За рад после часа

Лично искуство са оценама које су им пријале, има за циљ освешћивање осећања и потреба које стоје иза тих оцена. Ова активност подстиче развој самосвести. Захвалност себи има за циљ да појача доживљај успеха и на тај начин допринесе развоју детета.

КАКО ДОНОСИМО ОДЛУКЕ У ОДЕЉЕЊУ – 23. час

Циљ часа: постизање увида у то шта је демократско одлучивање, колико је важно договарање, шта спречава договарање и како оно може да се постигне у разреду.

За рад на часу

У првој активности ученици освешћују разлоге поступања учесника у причи и образлажу своје разлоге за слагање или неслагање са тим поступцима. Тако они анализирају и откривају процесе доношења одлука у ситуацији која се често дешава у великом броју одељења и заузимају лични став.

Кроз следећу активност, жирафеће уши, ученици вежбају саосећајно слушање и откривају жеље и потребе учесника у причи.

Кроз дискусију у малим групама о демократском одлучивању, ученици су у прилици да открију:

- елементе демократског одлучивања,
- важност тога да свако каже своје разлоге и за и против неког предлога,
- једнакост гласова и право свакога да гласа,
- значај узајамног слушања,
- важност уважавања свих ученика,
- разлику између демократског и недемократског одлучивања.

Следеће активности омогућавају ученицима:

- да анализирају процесе доношења одлука кроз непосредно искуство у сопственом одељењу,
- да препознају проблеме и освесте препреке на које наилазе у договарању,
- да добију идеје како могу да реше препреке,
- да уоче значај договарања као начина решавања препрека,
- да се активирају и пробају да доносе заједничке одлуке о темама којима се нису до сада бавили.

За рад после часа

Кроз домаћи задатак ученици треба:

- да стекну увид да демократско одлучивање није везано само за учионицу, већ да важи за све заједнице људи,
- да уоче сегменте породичног живота где се њихови предлози узимају у обзир или не,
- да постану свесни разлога због којих не одлучују у неким сегментима породичног живота.

НАРЕЂИВАЊЕ ИЛИ ДОГОВАРАЊЕ – НИЈЕ СВЕЈЕДНО – 24. час

Циљ часа: разрада теме демократског одлучивања у разреду са фокусом на освешћивању разлога побуне у одељењу, одговорностима и последицама неког поступка, као и разликама између наређивања и договарања.

За рад на часу

Кроз рад у првој активности ученици су у прилици:

- да установе одговорности учесника у причи и образложе своје мишљење,
- да уоче повезаност понашања, последица и одговорности.

Следећа активност, у *шућим циљелама*, ставља ученике у позицију из које ће моћи:

- да схвате осећања и потребе другог,
- да сагледају ситуацију из другог угла и предузму акцију из позиције другог.

Следи вежбање емпатије кроз стављање жирафећих ушију које треба да помогну ученицима у сагледавању потреба учесника у причи, како би могли да пређу на следећу активност која се односи на промену приче кроз конструктивно решење сукоба.

Наредни задатак, *Мајично решење*, тражи од ученика да промене причу тако да до сукоба не дође, чиме ученици:

- уочавају разлоге побуне и развијају стратегије ненасилног решавања проблема,
- постају активни учесници у решавању ситуације побуне у разреду.

Завршне активности одређивања значења и разлика између наређивања и договарања, треба да код ученика освесте разлоге због којих настају сукоби и још једном нагласе значај договарања.

За рад после часа

За рад код куће оставља се могућност ученицима да кроз лично искуство и реалну ситуацију из свог живота даље анализирају разлике између наређивања и договарања. Задаци који су предвиђени треба:

- да омогуће ученицима уочавање разлике између наређивања и договарања у ситуацијама које нису везане само за школу,
- да освесте осећања и потребе које ученици имају када им је наређено да нешто ураде, и када имају могућности да се договарају око тога.

ПЛАНИРАМО АКЦИЈУ ЗАЈЕДНО – 25. час

Циљ часа: уз помоћ претходних сазнања (посебно о демократском договарању, одговорности), ученици требају да испланирају акцију којом би решили неки проблем у школи. Треба нагласити овде да је планирање акције превасходни циљ, а не само извођење акције. Наравно, ако до тога дође то је један квалитет више.

За рад на часу

Овим часом се завршава трећа тема у програму, која се бавила појединцем и заједницом, правилима која регулишу живот у заједници, било да је у питању школа или кућа или ближа околина. Часови у оквиру ове теме бавили су се правима и одговорностима деце и одраслих у заједници, као и одговорностима за начин понашања, мерама које се предузимају када се крше правила и значајем договарања и демократског одлучивања. Због свега тога, овај последњи час је и својеврсно вежбање тема из претходних часова.

Активност *Азбука нашег одељења* посвећена је откривању идентитета одељења и јачању осећања припадања групи.

Активност у малим групама на анализи проблема у школи омогућава ученицима:

- да активно анализирају и сагледавају услове живота у школи,

- да направе изборе и донесу одлуке,
- да науче да одреде и дефинишу проблеме и циљеве.

Рад у малим групама на корацима у планирању акције треба да омогући ученицима:

- да вежбају планирање и договарање,
- да науче да тимски раде,
- да саслушају све предлоге и мишљења у групи,
- да усагласе идеје и донесу одлуке,
- да поделе послове и одговорности,
- да активно траже помоћ,
- да планирају и воде рачуна о времену,
- да предвиде проблеме, препреке и начине решавања,
- да развију мотивацију за реализовање активности,
- да користе научено у разним ситуацијама.

За рад после часа

Ова страница је предвиђена да се не ради одмах код куће, већ да се на њу ученици врате онда када, и ако, изведу одабрану акцију. Тиме ће ученици бити у прилици:

- да оцењују властите активности,
- да оцењују корисност плана акције и уопште планирања,
- да анализирају разлоге неуспеха и направе план промена,
- да славе постигнућа.

5. ТЕМА: САОСЕЋАЊЕ НАС ВОЗИ КА МИРУ И СЛОЗИ

ТРАЖИМО ЛЕК ЗА ОСВЕТУ – 26. час

Циљ часа је да ученици:

- уоче да освета, као реакција на нечији поступак са којим се не слажу, не доводи до промене таквог неприхватљивог понашања, већ распламсава сукоб,
- увиде да је освета морални прекршај,
- вежбају како се праведно и ненасилно може разрешити сукоб потреба.

За рад на часу

У причи „Освета“ описана је једна ситуација у којој девојчица због непоштовања договора бива санкционисана од стране својих вршњака.

Кроз рад у групама ученици имају могућност:

- да искажу своје мишљење,
- да изнесу разлоге ЗА и ПРОТИВ поступака једног lika из приче, а затим да пронађу потребу која је довела до таквог понашања,
- да се слушајући излагање других група упознају са мишљењима осталих ученика и изнесу свој став о поступцима осталих ликова из приче.

У питањима за дискусију у групи ученици су у прилици:

- да кроз размену са другима увиђају да се ради о сукобу потреба,
- да кроз присећање својих ситуација у којима су били у улози осветника, или када је неко од њих био неправедно санкционисан, размишљају да ли је освета помогла да се ико осећа боље и да ли је после освете дошло до промене понашања које је њима или неком другом сметало.

На крају се кроз речи дечака ученицима нуде четири вредности потребне за разрешавање ситуације. Оне ће им бити од помоћи када трагају за ненасилним, праведним решењем сукоба потреба.

ШТА УМЕСТО КАЗНИ – 27. час

Циљ часа: размена о казнама које ученици добијају од родитеља, о поступцима који су довели до казне; о осећањима и незадовољеним потребама у вези казне; о томе да ли је могуће пронаћи алтернативу казни.

Одрасли су често у прилици да због тога што код детета не виде жељено понашање, изричу казне. То раде зато што мисле да ће казна довести до пожељног понашања. Њихова потреба тада је да што пре виде своју жељену вредност, а најчешће се деси да изоставе да кажу вредност за коју се залажу. Тако дете постаје збуњено, јер не зна шта се тражи/жели од њега. Оно запамти батине – казну, а не које је то понашање које се од њега жели. Тога нема, јер одрасли не изговара своју потребу, већ кажњава.

Казне често нису у директној вези са понашањем за које се изричу. Нпр. ако дете није написало домаћи: казна је – *напиши домаћи*, а не *не можеш на шреини кошарке!* Због казне дете се често осећа болно, повређено или љутито. Таква осећања га блокирају и спречавају да размишља о свом понашању које није у складу са вредностима одраслог.

И овде се ради о сукобу потреба које треба осветлити и пронаћи алтернативну меру казни, поступак који ће омогућити детету да поправи начињену грешку. У развојно подстицајном васпитању на грешку се гледа као на одскочну даску за развој, а не као препреку која се не да савладати!

За рад на часу

Од ученика се тражи да асоцирају на реч казна и тиме, за пажљиво ухо, искажу дубинску везу са својим искуством.

Нуди им се да прочитају духовите исказе друге деце, како би увидели да казне нису део само њиховог одрастања, и да се створи пријатна атмосфера која ће им омогућити да слободно размењују са другима своје лично искуство које није било пријатно, без осећаја страха или стида.

Кроз игру са возићем који развози вагоне од групе до групе, ученици бирају групу цедуљица које ће анализирати и оно до чега дођу у својој малој групи записују у одговарајући вагон у радној свесци. **Напомена:** наставник може на претходном часу да замоли ученике да донесу пет кутија исте величине од којих формира воз и локомотиву и цедуље сакупља у вагонима.

Ова активност има за циљ да се ученици присете својих најтежих казни и да на њима осветле разлоге због којих су били кажњени, своја осећања, да открију потребе које су их спречиле да ураде оно што су родитељи од њих очекивали, да размисле и открију потребу родитеља која их је навела да ураде то што су урадили у тренутку кажњавања.

Активност анализирања цедуљица по групама има за циљ:

- да ученици сазнају о другима шта је за њих била најтежа казна и тиме стичу могућност да сазнају више једни о другима, да су и други били у ситуацији да буду кажњени;
- да увиде да казне производе непријатна осећања код свих оних који их примају;
- да увиде да им је казна донела непријатно осећање, али не и могућност да поправе грешку или да задовоље потребу коју су имали у тренутку кад су добили казну;
- да увиде да су и родитељи у тренутку кажњавања имали неку незадовољену потребу.

Последњи задатак за рад на часу помаже ученицима да на конкретном примеру увиде да им договор са одраслим, у коме јасно стоји шта ће се десити ако не покажу жељено понашање, нуди заправо могућност избора и да тиме преузимају одговорност за своје поступке.

Наставник треба да помогне ученицима да осветле разлику између казне и васпитног поступка. Васпитни поступак је увек она реакција родитеља која упућује дете шта то треба да ради, зашто то да ради и како то ради. У ствари, под објашњењем зашто дете треба нешто да ради требало би да постоји дефинисана вредност за коју се родитељ залаже и коју жели да пренесе на дете.

За рад после часа

Препоручена активност за рад код куће има за циљ да ученици сами направе први корак ка стварању алтернатива кажњавању, да кажу шта би им више пријало и шта би било ефикасније.

НАСИЉЕ У ШКОЛИ – КАКО СЕ ЗАШТИТИТИ? – 28. час

Циљ часа: размена о насиљу између ученика у школи и начинима да се заштите од тога.

За рад на часу

Причом „Батине“ у којој је представљен један насилан догађај близак свакодневном искуству детета, ученици се мотивишу и отварају за разговор о насиљу између ученика у школи.

Рад у четири мале групе има за циљ да ученици:

- анализирају насилан догађај стављајући се у ципеле сваког од актера у причи, откривајући њихова осећања, потребе и дајући предлоге како је могло другачије да се одреагује, да се каже истина, а да се не понаша насилно и да се заштити од насиља, као и да изнесу свој став о понашањима актера приче;
- уче да су све потребе позитивне, али да се мора водити рачуна да се изабере оно понашање које је прихватљиво, које не угрожава потребе другог;
- смишљају начине на које се могу заштити од насиља, а да ипак свачије потребе буду задовољене.

Кроз презентацију група, ученици имају прилику да сазнају осећања и потребе свих ликова у причи и да дају своје предлоге уколико сматрају да се у датим предлозима које су чули не води рачуна о потребама свих и поштовању вредности (истине, солидарности, одговорности...).

Прављење листе примера насилног понашања има за циљ да подстакне ученике да размисле да ли је било насилничког понашања према њима и да препознају разне облике насиља (не само физичко, него и вербално, психичко, социјално...) те да се оснаже у тражењу помоћи за оне видове насиља којима се не могу сами одупрети.

Заједнички штит против насиља, који ученици праве према сценарију радионице, има за циљ да се ученици подрже у тражењу ненасилних реакција као одговора на насилничко понашање и да се уче да траже заштиту других (родитеља, наставника...).

Листа поступака – улазница у свет ненасиља је збирка ненасилних поступака које могу да примене у ситуацији насиља. Сврха „улазнице“ је да ученици увиде да борба против насиља није само разговор о насиљу, већ да она захтева примену конкретних ненасилних поступака. Ова улазница их позива да, уколико не примењују препоручене поступке, започну са њиховом применом и тако се укључе у стварање света ненасиља.

6. ТЕМА: ДИЛЕМЕ ОКО ИСТИНА И ЛАЖИ

ЗАШТО ЈЕ ВАЖНО ДА СЕ ГОВОРИ ИСТИНА – 29. час

Циљ часа: размена о моралној дилеми: да ли сакрити починиоца из солидарности и бити друг, или рећи истину и бити тужибаба; ко треба да преузме одговорност за штету, да ли је казна оправдана и да ли је исто прећутати и лагати и зашто треба говорити истину.

За рад на часу

Кроз причу „Прозор“ ученици се уводе у први час следеће теме, која се бави развијањем моралног расуђивања и неговањем људских вредности као што су истина и одговорност.

У првој активности ученици су у прилици:

- да сагледају одговорност за последице лагања,
- да образложе своје мишљење.

Следећа активност је исписивање задатка који је ученик добио као члан мале групе, а који се односи на то да аргументује разлоге зашто одобрава или не одобрава поступак учесника приче.

Жирафеће уши помажу рад у малим групама, тако да су ученици у прилици да сагледају потребе учесника и да тако одбране понашање учесника из приче, које су добили као задатак.

Активност *Може ли друџачије*, одвија се кроз жирафеће уши и магично решење. Ученици су у прилици да даље вежбају емпатију за учеснике у причи. То ће им омогућити да помоћу освешћивања потреба и саосећања за друге дођу до стратегија поступања и решења којима су сви задовољни.

За дискусију у великој групи, ученици одабирају једно од понуђених питања (која поставља дечак на слици) и образлажу га.

За рад после часа

Задаци предвиђени за рад код куће надовезују се на дискусије које су вођене на часу, само се пребацују на подручје личног искуства кроз које ученици треба:

- да опишу неку ситуацију када су лагали,
- да кроз жирафеће уши дају емпатију себи и освесте потребе које су имали у тој ситуацији,
- да кроз освешћивање потребе дођу до магичног решења и освесте шта је могло да помогне да говоре истину,
- да развију стратегије поступања.

ШТА КАДА НЕНАМЕРНО НАПРАВИМО ШТЕТУ – 30. час

Циљ часа: размена о одговорности за ненамерно учињену штету, о санкцијама, о алтернативама кажњавању.

За рад на часу

Дечак и девојчица шаљиво најављују, уводе ученике у причу о догађају у којем је настала евидентна штета, али која није била узрокована намерно.

Управо је то и фокус, дилема да ли има разлике кад је неко дело последица нечије смишљене намере или се то десило без намере да се произведе штета.

У реакцији родитеља – која се тражи од ученика као наставак приче – отвара се дилема и добија одговор да ли такву чињеницу узимамо или не узимамо у обзир када сагледавамо неку ситуацију.

Ученици кроз питања о чему ко води рачуна, сагледавају намере и потребе актера у причи, да би их то довело до промишљања шта је чија одговорност.

Жирафко нуди своје уши да се сагледају потребе свих актера у причи. Тек после тога ученици одлучују да ли би или не би казнили Зорана из приче. Кроз аргументацију да ли би га казнили или не, ученици треба да освесте да ли постоји намера починиоца да се нанесе штета.

За рад после часа

Активности код куће стављају ученике у „ципелице“ Зоранових родитеља, са идејом да сами праве разлику између намерно и ненамерно почињене штете. На тај начин треба да сагледају везу између казне и поступка детета за коју се казна изриче.

Кроз осврт на лично искуство, где се присећају да ли су учинили неку штету а то се десило случајно и због тога нису били кажњени, већ су други схватили њихове потребе у том тренутку – ученицима се олакшава разликовање поступака у односу на намеру починиоца и даје им се могућност за колекцију „добрих примера“. Уколико није могуће да се сете разумевања одраслих у том тренутку, нуди им се могућност да „провежбају“ шта би могли да ураде да би се то десило.

ШТА МОЖЕ ДА ПОМОГНЕ КАДА ЈЕ ТЕШКО РЕЋИ ИСТИНУ – 31. час

Циљ часа: размена о моралној дилеми *лажање да би се избегла казна* и о последицама лажи.

За рад на часу

Прича „Утакмица“ увод је и повод за дискусију и размену између ученика о моралној дилеми: да ли слагати и избећи казну или рећи истину и добити казну, као и какве су последице лажи. Ученици се налазе пред следећим задацима:

- да уоче и предвиде што више последица лагања и саопштавања истине,
- да размишљају о стратегијама поступања у ситуацији када су родитељи строги и када нису.

Кроз активност стављања жирафећих ушију, ученици вежбају давање емпатије и сагледавају потребе Марка и родитеља. То им помаже у долажењу до стратегија поступања и магичног решења које ће задовољити потребе деце.

Следи активност „у туђим ципелама“ где се ученици стављају у исту ситуацију као дечак из приче, и сада из властите позиције саопштавају шта би урадили.

За рад после часа

За рад код куће предвиђен је квиз који ученици могу да играју са неким кога изаберу, било да су у питању одрасли или деца. За свако питање понуђени су одговори ДА или НЕ које треба и да образложе. Кроз ову игру ученици треба :

- да поделе своја искуства са другима,
- да размене осећања и дилеме у вези тешких ситуација.

После квиза, ученици се уводе у лично искуство лагања описивањем ситуације у којој су били. Кроз жирафеће уши ученици вежбају освешћивање својих потреба. То им даље помаже у изналажењу стратегије поступања и откривању поступака који могу да помогну да се говори истина (магично решење).

КАКО СЕ ТАКМИЧИМО – 32. час

Циљ часа: размена о моралној дилеми да ли позитиван циљ оправдава крађу. Кроз ситуацију из школског живота, која је блиска ученицима – такмичење и коришћење свих средстава да би се победило – пружа им се могућност да сагледају још једну димензију у вези моралног понашања.

За рад на часу

Први задатак је припрема за одигравање решења кроз анализу ликова. Акценат је на сагледавању потреба из којих проистичу реакције и вербални искази ликова у причи. То треба да буде подсетник за одигравање.

Активност *Предложено решење* има за циљ да им, поред одиграног, остане у сећању и решење које су пронашли.

На крају се налазе питања која припремају ученике за дискусију, фокусирајући их на битне моменте везане за ову тему, моралну дилему. Питања израстају из ове приче и могу се прорадити кроз дискусију.

За рад после часа

Оно што су прорадили на часу (на нивоу приче) ученици сада имају могућност да прораде на нивоу реално могуће ситуације у одељењу. Нагласак је на уочавању ко је све погођен тим поступком и како. Тиме се сагледавају последице које оваква крађа има на „жртве“ и на заједницу, чиме се подстиче морално расуђивање ученика – да разумеју и прихвате, да чак и када су у питању незнатне крађе и преваре, ради се о стварним људима који осећају последице тог поступка. Посебно што се имају у виду не само материјалне, него и психичке последице.

7. ТЕМА: БРИНЕМО О БИЉКАМА И ЖИВОТИЊАМА

БРИНЕМО О ЖИВОТИЊАМА – 33. час

Циљ часа: да ученици увиде да постоји и насиље над животињама и да се уче како да покажу личну одговорност и бригу према животињама.

За рад на часу

Прича „Пас“ је један пример готово свакодневног насиља над псима. Кроз читање приче ученици се уживљавају у описану ситуацију, што им помаже да лакше дискутују о насиљу над животињама.

Рад у малим групама подстиче ученике:

- да кажу своје мишљење и о поступцима лика којег су анализирали и (у извештавању и дискусији) о поступцима лика који је анализирала друга група ученика,
- да проценом и дискусијом о томе шта је фер понашање, увиде одговорности других за фер однос према животињама,
- да дајући предлоге о томе како је могло другачије, развијају лични хумани однос према животињама, што их подстиче да увиде да свако живо биће има право на живот без насиља.

Коментари дечака и девојчице надовезују се на питања која наставник поставља у великој групи, којима се подстиче да ученици наводе примере насиља и над осталим животињама у свом окружењу и проналажењу разлога због којих се то дешава. Идеја је да се подстакне

расправа о моралној дилеми – да ли је и убијање мува и буба такође насиље над животињама и да се ученици сензитивизују и за суптилније облике насиља над животињама, што је започето у уводном дијалогу на самом почетку радионице.

Последњи задатак има за циљ:

- да подстакне проактиван приступ код ученика,
- да се подстакне размена идеја у својој групи, направи избор једне идеје и одлучи шта је то што свако појединачно може и жели у тој акцији да предузме,
- да се тиме ученици уче одговорности у заједничком подухвату,
- да се развија лични однос бриге према животињама.

За рад после часа

Препоручена активност полази од идеје да ученици увиде да и од животиња човек може да добије лекције важне за живот. Односно, да увиде да свако живо биће на Земљи има своју особеност коју носи са собом, те да је та особеност разлог за поштовање, насупрот насиљу над њима због њихове различитости у односу на људе.

У сценарију за наставнике ова активност је предвиђена за рад у школи, али она се може препоручити ученицима као активност код куће, јер захтева процес пажљивог праћења.

Пажљивим праћењем неке животиње по властитом избору, ученици се уче да посматрају свет око себе, запажају и закључују нешто о том свету. Дакле, овај задатак развија и истраживачки став код ученика.

БРИНЕМО О БИЉКАМА – 34. час

Циљ часа: да ученици кроз размену о праву на живот увиде међузависност свих живих бића и да се уче да покажу бригу и одговорност за биљни свет.

За рад на часу

Исписујући шта је брига а шта небрига о природи, ученици могу из угла другог живог бића да процене однос људи према природи, а истовремено показују и свој став према том односу.

Размишљајући о питању *зашто је важно да бринемо о природи*, ученици наводећи своје разлоге и слушајући разлоге других, откривају да је у природи заправо све међусобно повезано, те да нарушавање и угрожавање живота једног живог бића квари/слаби мрежу повезаности. Ова активност подстиче код ученика осећај међусобне повезаности свих (о томе говоре дечак, девојчица и Жирафко у свом кратком дијалогу како би подржали ученике у долажењу до овог закључка).

У следећој активности ученици, радећи у групи, одабирају један проблем са листе небриге о природи и праве увид у то шта може свако лично да уради у вези са изабраним проблемом, шта ће тражити од других, шта олакшава а шта отежава извођење те акције. Ученици на овом задатку:

- уче кораке у решавању проблема,
- уче се да буду и сами одговорни за свој однос према природи (планирају свој допринос),
- размишљају шта је надлежност других у вези са одабраним проблемом,
- уче се да заузимају проактиван став тражећи од других да преузму део одговорности за оно за шта су надлежни.

Израда захвалнице:

- подстиче ученике да се присете тренутака када су уживали у природи,
- учи их да искажу поштовање онима који им пружају задовољство.

За рад после часа

Изводећи препоручену активност код куће, ученици се уче да покажу бригу о природи на начин на који то сами желе.

КАКО ЧУВАМО ПРИРОДУ – 35. час

Циљ часа: да ученици размене са другима шта је ко предузео да би изненадили пажњом неку животињу или биљку.

За рад на часу

У уводном делу радионице налази се дијалог између једног дрвета, собне биљке, мачке, пужа и бубе. Они размењују осећања у вези својих задовољених потреба које им је неко испунио баш у правом тренутку, те су изненађени јер не знају ко је то урадио. Истовремено овај дијалог пружа подршку ученицима да изнесу своје мале пажње које су показали према биљкама и животињама из свог окружења.

У наставку радионице, домаћини књиге (дечак и девојчица) позивају ученике да на понуђеном делу радне свеске упишу шта су урадили протекле недеље да би показали бригу и одговорност према некој биљци или животињи. Од свих примера указане пажње ученици украшавају свој разредни пано. Када се све те „мале пажње“ прикажу заједно, ученицима се омогућује бољи увид у резултате, ефекте својих акција.

Кроз активност у којој праве *Диплому чувара природе* ученици вежбају да изразе признање свом другу/другарици, поштовање за конкретни поступак, наводећи и своје потребе које су им тиме задовољене. Жирафко им даје пример како то да кажу: *Баш сам срећан кад чујем да заливаш цвеће...*

У радној свесци остављен је мали простор за лепљење дипломе. Ученици који желе да залепе своју диплому могу то да ураде тако што ће је залепити по ивици, а затим пресавити на одговарајући начин.

8. ТЕМА: ГДЕ СМО БИЛИ, ШТА СМО РАДИЛИ

НАУЧИЛИ СМО НА ЧАСОВИМА ГРАЂАНСКОГ ВАСПИТАЊА 3 – 36. час

У трећем разреду на часовима грађанског васпитања, ученици су учили:

- како да поштују себе и друге кроз уважавање различитости и особености,
- како да уочавају стереотипе и да их превазиђу,
- да износе своје ставове о пријатељству, крађи, лагању...,
- о правилима која регулишу живот у заједници, о својим правима и одговорностима,
- како да кроз договор са другима остварују своја права тако да не угрозе права других,
- да препознају ситуације када се не поштују њихова или туђа права, као и како да мирољубиво реше сукоб потреба,
- како да изразе своје мишљење и како да учествују у доношењу одлука које се њих тичу,
- како да заједнички утичу да се мења оно што им не одговара,
- шта је међузависност и како се показује брига и одговорност за сва жива бића.

За рад на часу

Ученицима је понуђен попис свих радионица, који им служи као подсетник на то о чему су све разговарали и шта су радили. Од њих се тражи да одаберу радионице које су им се

највише допале. Нека у разговору ученици наведу разлог за то. Тако они освешћују потребе које су им биле задовољене кроз рад у тим радионицама.

Затим се тражи да издвоје три најважније ствари које су научили на часовима грађанског васпитања. Тако праве увид у стечена знања, вештине, умења или ставове које су стекли на овим часовима.

За рад после часа

Предвиђен је простор на крају радне свеске у који ученици могу да запишу усмене поруке дивљења које су добили на часу од својих другова, другарица, наставника, родитеља, као и поруке које су они дали другима.

Ова активност доприноси трајности чувања успомене на оно што је свако од њих доживео кроз давање и примање лепих порука подршке, дивљења и признавања за све учињено на часовима грађанског васпитања током године у трећем разреду.

ПОДСЕТНИК О ОЦЕЊИВАЊУ

Сагласно природи предмета, његовом циљу и задацима наставе, ученици се не оцењују класичним школским оценама нити пореде. Проблем може бити то што ученици желе да знају колико су успешни у одређеној активности, покушавајући да погоде шта одрасли очекују од њих. Задатак наставника је да им јасно стави на знање да је свака лична експресија подједнако драгоцене, да охрабри ученике да износе своје мишљење и кад је различито од осталих, само на начин који не вређа друге. Најважнији задатак одраслог у процесу васпитања је да помогне ученицима да формирају позитивну слику о себи, да стекну самопоуздање, и да осете да кроз процес размене са другима могу да обогате своју личност и сазнање.

Још једном да подсетимо да овај предмет тражи да наставник буде спреман да подржи ученике када им је тешко да се изразе или слушају, и отворен да чује и оно што није у складу са његовим вредностима, без критиковања и процењивања. Подстицајним питањима може да наведе ученике да сагледају ситуацију из друге перспективе, да кроз социо-когнитивни конфликт сами реструктурирају своје мишљење и ставове. Пошто је учење по моделу важан облик учења социјалног понашања, битно је да наставник својим понашањем, начином рада и односом према ученицима демонстрира вредности које жели да његови ученици усвоје.

Описне оцене су:

- успешан,
- веома успешан.

Критеријуми за оцењивање су:

- редовност похађања наставе,
- заинтересованост,
- активно укључивање у процес наставе.

**ПРИРУЧНИК ЗА НАСТАВНИКЕ ЗА УПОТРЕБУ РАДНЕ СВЕСКЕ
ГРАЂАНСКО ВАСПИТАЊЕ – САЗНАЊЕ О СЕБИ И ДРУГИМА 3**
прво издање

аутори

Нада Игњатовић-Савић, Јелена Димитријевић, Валерија Живковић, Станка Жица,
Марија Вуловић, Евгенија Јокановић, Слободанка Јовановић, Марина Остојић

рецензенти

проф. др Жарко Требјешанин, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Београд
Светлана Бабић, професор разредне наставе, ОШ „Светозар Марковић“, Београд
Зорица Нобл, професор разредне наставе, ОШ „Вељко Дугошевић“, Београд

лектор

Светлана Бабић

ликовни уредник

Јелена Рељић

припрема за штампу

Љиљана Павков

уредник

Наталија Панић

издавач

Креативни центар

Градиштанска 8

Београд

тел./факс: 011/38 20 464, 38 20 483, 24 40 659

штампа

Бранмил

тираж

500

copyright © Креативни центар 2010

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

371.3::172(035)

ПРИРУЧНИК за наставнике : за употребу
радне свеске Грађанско васпитање - сазнање о
себи и другима 3 / [аутори
Нада Игњатовић-Савић ... [и др.]]. - 1. изд. -
Београд : Креативни центар, 2010 (Београд :
Бранмил). - 38 стр. : илустр. ; 27 см. -
(Креативна школа)

Тираж 500

ISBN 978-86-7781-793-0

1. Игњатовић-Савић, Нада [аутор], 1947 -
а) Грађанско васпитање - Настава -
Методика - Приручници
COBISS.SR-ID 177623308

Министар просвете Републике Србије одобрио је издавање и употребу овог приручника у оквиру уџбеничког комплета за Грађанско
васпитање – сазнање о себи и другима у трећем разреду основне школе решењем број 650-02-00115/2010-06 од 22.7.2010.